

Undersökning – Hur gestaltas den anlagda miljön vid naturum?

Stina Svensson

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet, Fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap
Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur
EX0529 Kandidatarbete i landskapsarkitektur, 2011, 15 hp på landskapsarkitektprogrammet, Uppsala
© Stina Svensson
Titel: Undersökning - Hur gestaltas den anlagda miljön vid naturum?
Engelsk titel: Study - How is the environment at the visitor center, naturum, designed?
Nyckelord: naturum, gestaltning, riktlinjer, anlagd miljö
Handledare: Katri Lisitzin, SLU, institutionen för stad och land
Examinator: Ulla Myhr, SLU, institutionen för stad och land
Online publication of this work: <http://epsilon.slu.se/>

Sammandrag

Syftet med detta arbete är att beskriva och diskutera hur den anlagda miljön vid naturum gestaltas. Arbetet syftar även till att undersöka om den anlagda miljön används för att inspirera besökare till att vistas i och lära sig mer om naturen. Naturum fungerar som centrum för ett särskilt bevarandevärd naturområde och utgörs av en eller flera byggnader med verksamheter både inom- och utomhus. Tanken med naturum är att inspirera besökare till vistelse i naturen. För att välja metod och ge struktur till arbetet formulerades tre frågeställningar. Frågeställningarna berör vilka krav Naturvårdsverket ställer på den anlagda miljön och hur den ska inspirera besökaren till vistelse i naturen. Anledningen till denna frågeställning är att det är Naturvårdsverket som äger rätten till naturum, samt verkar som beställare av de anläggningar som drivs i statlig regi. De formulerade frågorna behandlar också hur Naturvårdsverkets krav specificeras för landskapsarkitekter och arkitekter, samt hur dessa professioner arbetar med gestaltning av naturum. Mina formulerade syften och frågor resulterade i en litteraturstudie som bygger på litteratur utgiven, alternativt begärd, av Naturvårdsverket. Jag har även studerat ett tävlingsprogram och motsvarande, vinnande tävlingsbidrag från en arkitektutävling gällande gestaltningen av naturum. Detta för att, genom ett verkligt exempel, belysa mina tre formulerade frågeställningar. Som ett komplement till litteraturstudien utfördes också samtal med ett antal personer som arbetar med naturumsverksamhet. De informanter som jag valt att kontakta representerar både beställare och upphovsmän av naturum. De besitter därmed skilda kunskaper kring det aktuella ämnet samt har olika utgångspunkt för hur de arbetar med naturum. Kontakten med informanterna har också tagits för att få uppdaterade fakta och synpunkter kring det aktuella ämnet. Med metoderna som grund utfördes en undersökning. Resultatet av denna undersökning antyder att det inte finns några specifika krav över hur den anlagda miljön vid naturum ska gestaltas. Det man kan utläsa om ämnet ur Naturvårdsverkets rapport *Riktlinjer* tolkar jag som önsknings snarare än krav och riktlinjer. Det finns en förhoppning och en vision om hur det skall komma att bli men det finns inga riktlinjer för hur arbetet skall gå till för att uppnå önskvärd resultat. Avsaknaden av specifika krav rörande utemiljön gör också att gestaltning och funktion till stor del beror av upphovsmännen till naturum. Den anlagda miljön tar upp ett ytterst litet utrymme i de rapporter som verkar som underlag för arkitekter och landskapsarkitekter. På grund av detta menar jag att risken är stor att läsare av dessa rapporter tolkar in att den anlagda miljön är mindre viktig och lägre prioriterad. I förlängningen kan detta också leda till att utemiljön prioriteras bort även i gestaltningen. Jag tror att ett ökat fokus på den anlagda marken och mer specifika krav på naturvägledning utomhus skulle stärka varumärket naturum samt ge naturumsverksamheten en annan inriktning där naturen skulle få en mer framträdande roll.

Abstract

This essay aims to picture and discuss how the landscaped environment at “naturum” is formed. The essay also aims to analyze whether this landscaped environment is used to inspire visitors to learn more about nature. “Naturum” serves as a visitor center of a nature area with special values and consists of one or more buildings with activities both indoors and outdoors. The intention of “naturum” is to inspire visitors to explore the nature. In the beginning of this work three questions were formed with the purpose to give structure to the essay and to make it easier to choose methods of research. These three issues concern the requirements that the Swedish Environmental Protection Agency (EPA) has when it comes to the landscaped ground around the visitor center and how it should inspire visitors to stay in the wild. They also consider how these requirements are specified for landscape architects and architects and how these professionals work with the design of “naturum”. These issues resulted in a literature review based on literature either published or requested by the EPA. EPA owns the rights of “naturum” and they order new visitor centers, centers which are operated by the Government. As a complement to this method contact was taken with people that are in some way involved in “naturum” activities. The informants represent both the ones who order new “naturum” and the creators of them. This means that they all have different knowledge about the task and that they are working with it in different ways. The contact with the informants has also been taken to get as updated information about the subject as possible. The information I received through my chosen methods indicates that there are no specific requirements in how the landscaped environment at “naturum” should be designed. My opinion is that what is described about the subject in the EPA's report, *Riktlinjer*, is more like desires than demands. There are expectations and visions of how it should be but there are no guidelines that say how the work should be done in order to achieve the desirable results. The absence of specific requirements related to the outdoor environment in the EPA reports also means that the design and function depends a lot on the creators of the visitor centers. The landscaped environment is only mentioned a few times in the reports that are used as a basis for architects and landscape architect. Because of this I mean that there is a risk that the reader of these reports is given the impression that the landscaped environment is less important and that it is given a low priority. This may lead to that the outdoor environment not is getting any priority in the creation of “naturum”. I believe that an increased focus on the landscaped grounds and more specific requirements for outdoor activities would promote the brand name "naturum" and create a direction in which nature will have a more prominent role.

Inledning

Naturum fungerar som centrum för ett särskilt bevarandevärdt naturområde med syftet att inspirera besökare till vistelse i naturen. Under perioden 2004 - 2007 gav Naturvårdsverket ut fyra rapporter, däribland en reviderad version av verkets policy för naturum. Denna policy med titeln *Nationella riktlinjer – naturum i Sverige* samt de tre övriga rapporterna berör alla på något sätt naturumsverksamheten och hur den skulle kunna komma att utvecklas. Skrivelserna antyder att det finns en önskan om en mer sammanhållen organisation för att höja och säkra värdet av naturumsverksamheten. I en av rapporterna framhålls det också att naturumspersonal många gånger upplever att besökare fastnar inne i naturumsbyggnaden, istället för att uppleva den omkringliggande naturen (Hultman 2005, s.26). Denna erfarenhet har även Anna Carlemalm¹, föreståndare för naturum Höga Kusten.

Mitt intresse för naturum väcktes under en föreläsning då en extern föreläsare förmedlade sina erfarenheter från arbetet med olika utemiljöer. Jag fastnade då för hur man som gestaltare arbetar med mötet mellan det av människan skapade och tillrättalagda och den mer vilda och fria naturen. Detta möte är extra viktigt vid gestaltning av naturum då den anlagda miljön här har i uppgift att inspirera till den vilda. Vetskapen om det problem att många naturumsbesökare aldrig upplever den natur som naturum är där för att informera om, har ytterligare ökat mitt intresse för hur den anlagda miljön kring naturumsbyggnaden utformas. Detta arbete undersöker hur den anlagda miljön vid naturum gestaltas för att leda människor ut i naturen.

Syfte

Syftet med detta arbete är att beskriva och diskutera hur den anlagda miljön vid naturum gestaltas. Arbetet syftar även till att undersöka om miljön används för att inspirera besökare till att vistas i och lära sig mer om naturen.

Arbetet utgår från följande frågeställningar:

- Vilka krav ställer Naturvårdsverket på att den anlagda miljön vid naturum ska öka besökarens intresse för att vistas i naturen?
- Hur specificeras dessa krav för landskapsarkitekter och arkitekter?
- Hur arbetar landskapsarkitekter och arkitekter med den anlagda miljön vid naturum?

¹ Anna Carlemalm, samtal, 2011-04-27

Avgränsning

Arbetet avgränsas till att behandla skrivet material samt till att genomföra samtal med utvalda personer. Litteraturstudien avgränsas i sin tur till att främst utgå från rapporter som är utgivna, alternativt skrivna på uppdrag, av Naturvårdsverket. Avgränsningen motiveras av att det är Naturvårdsverket som äger rätten till varumärket naturum och verkar som beställare av de anläggningar som drivs i statlig regi. Jag tittar även på ett verkligt exempel av naturum, där jag undersöker vilka krav som ställts på utemiljön och hur de dessa krav har tillgodosetts i gestaltningen. Denna undersökning innefattar inga fältstudier eller platsbesök.

Bakgrund

Naturum ska på ett lustfyllt sätt ge besökare kunskap om naturen och dess olika värden, samt informera om människans roll och hur hon har påverkat landskapet. Naturumsverksamheten ska inspirera besökaren till vistelse i den omgivande naturen och till natur i allmänhet (Naturvårdsverket 2004a, ss. 5-8). Naturum utgörs av en eller flera byggnader med information såväl inom- som utomhus.

Exempel på naturumsbyggnader.

Figur 1. Naturumsbyggnaden i naturum Store mosse i Gnosjö kommun. Foto: Martha Wägéus.

Figur 2. Naturumsbyggnaden vid naturum Vattenriket i Kristianstads kommun. Foto: Karin Magntorn.

Naturumsverksamheten har bedrivits sedan början av 1970-talet och det är Naturvårdsverket som äger rätten till naturum så som registrerat varumärke och avgör vilka anläggningar som får nyttja benämningen (Hultman 2005, s. 3). Idag finns det 29 naturum i Sverige varav 19 ägs av Naturvårdsverket och drivs i statlig regi². Verket ser naturum som ett viktigt medel för att förmedla kunskap om natur och naturvård samt för att berika allmänhetens friluftsliv (Naturvårdsverket 2004a, s. 3). Det är vanligen länsstyrelsen som verkar som huvudman och naturumsförvaltare. Myndigheten ansvarar för att följa upp verksamheten och för att utse verksamhetsansvarig naturumföreståndare (Naturvårdsverket 2004a, ss. 10-16).

² Anders Bergquist, samtal, 2011-05-02

Direktiven till Naturvårdsverkets arbetsplan för 2004 utpekar "människan och naturen" som ett av tre prioriterade områden. Här ingick bland annat att i miljövårdsarbetet ytterligare belysa miljömässiga, sociala och ekonomiska perspektiv, och att främja naturvårdens medborgarförankring. Direktiven resulterade i att Naturvårdsverket under perioden 2004 - 2007 gav ut fyra rapportskrivningar som alla på något sätt berör naturum och den verksamhet som bedrivs där (Naturvårdsverket 2007, s. 11).

Rapporten, *Värna, vårda, visa*, är en programskrivning som tagits fram för att uppnå bättre förvaltning och nyttjande av naturskyddade områden i allmänhet³. Programmets genomförandetid sträcker sig från 2005 till 2015, med vissa undantag för frågor som har år 2020 som övre tidsgräns. Ett resultat av de åtgärdsförslag som tas upp i detta program är rapporten *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker* (Naturvårdsverket 2004b, ss. 7-17). Rapporten kom till för att ligga till grund för arbetet med att utveckla attraktiva entréplatser till nationalparker. Rapporten anger principer för hur nya entréplatser bör utformas och fungera, samt hur befintliga entréer kan inventeras och analyseras (Naturvårdsverket 2007, s. 11).

Som ytterligare ett svar på de nya direktiven beslutade Naturvårdsverket om en översyn av sin policy för naturum. Den reviderade versionen med titeln *Nationella riktlinjer – naturum i Sverige* antogs år 2004. Samtidigt som denna revidering utfördes framställdes också rapporten *Visa vägen till naturen*. Denna rapport utarbetades på uppdrag av Naturvårdsverket och ger förslag på hur naturumsverksamheten och övrig naturvägledning kan utvecklas. Rapporten blev aldrig antagen av myndigheten men skall ändå, enligt Naturvårdsverket ses som ett led i genomförandet av riktlinjernas intentioner (Hultman 2005, ss. 3-11).

Metod

För att besvara mina formulerade syften och frågeställningar gjordes en litteraturstudie. Denna studie innefattade studier av, för ämnet relevanta rapportskrivningar samt material från en genomförd arkitekturtävling gällande gestaltningen av ett naturum. Samtal fördes med personer som på ett eller annat sätt arbetar med naturum.

Litteraturstudie

Litteraturstudien gjordes för att få en djupare förståelse för ämnet och för att ta reda på vad som efterfrågas av Naturvårdsverket, som verkar som beställare av statliga naturum. Studier gjordes även av ett tävlingsprogram och motsvarande, vinnande tävlingsbidrag från en arkitekturtävling gällande gestaltningen av naturum. Denna studie gjordes för att, genom ett verkligt exempel, belysa mina tre frågeställningar. Här noterades vilka krav som ställts, hur de specificerats för arkitekter och landskapsarkitekter samt hur deras gestaltungsförslag svarar mot dessa krav. Min förhoppning var att mina studier av detta material skulle hjälpa

³ Anders Bergquist, samtal, 2011-05-02

mig tolka vilka krav som Naturvårdsverket har på sin verksamhet och hur arkitekter och landskapsarkitekter arbetar för att uppfylla dessa krav.

Följande skrivna material har studerats

- Rapport 5410 *Värna, vårda, visa* - ett program för bättre förvaltning och nyttjande av naturskyddade områden 2005-2015
- Rapport 5437 *Visa vägen till naturen* - Utveckling av naturum och naturvägledning i Sverige

Dessa rapporter innehåller ingen information som svarar mot mina formulerade syften och frågeställningar och fungerar därför inte som underlag för min undersökning. Båda rapporterna berör emellertid naturum och studeras här för att få en djupare förståelse över vad Naturvårdsverket syftar till att uppnå med sin verksamhet.

- Rapport 5376 *Nationella riktlinjer - naturum i Sverige*. Denna rapport kommer härnäst i detta arbete att benämnas *Riktlinjer*.
- Rapport 5633 *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker*
- Tävlingsprogram och vinnande tävlingsförslag för naturum Höga Kusten

Dessa rapporter och skrivelser har legat till grund för min undersökning. Detta på grund av att det är rapporten *Riktlinjer* som utgör de krav och riktlinjer som gestaltare har att rätta sig efter då de arbetar med utformningen av naturum. Rapporten *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker* riktar sig som namnet antyder, inte direkt till naturum utan berör i första hand nationalparksentréer. Jag har ändå valt att använda denna rapport som underlag för mitt arbete då flera av landets naturum idag är belägna i nationalparker och där utgör en del av parkernas entréer.

Samtal

Samtal har förts med personer som på ett eller annat sätt arbetar med naturumsverksamhet. Jag har valt dessa informanter för att de representerar både beställare och upphovsmän. De besitter därmed skilda kunskaper kring det aktuella ämnet, samt har olika utgångspunkter för hur de arbetar med naturum. Kontakten med informanterna har också tagits för att få så uppdaterade fakta och synpunkter rörande ämnet som möjligt. Detta känns viktigt då underlaget för litteraturstudien är ett par år gammalt. Min förhoppning är att denna metod kan ge mig en ökad inblick i de olika aktörernas roller samt en mer uppdaterad information kring ämnet naturum och hur arbetet kring det äger rum.

Samtal har förts med Anders Bergquist som är utbildad biolog och idag arbetar på Naturvårdsverket samt på Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Bergquist har av andra informanter omtalats som "alla naturums pappa". Jag har också samtalat med Ulla Antonsson som är utbildad arkitekt och arbetar på White Arkitekter AB i Göteborg. Antonsson har varit med och utarbetat gestaltningen av fyra naturum varav tre är resultatet av arkitekturtävlingar. Ett av dessa är naturum Höga

Kusten vars tävlingsprogram och – förslag studeras närmare i denna uppsats. Samtal har även förts med Mattias Nordström som är utbildad landskapsarkitekt och arbetar på White Arkitekter AB i Uppsala. Nordström har varit med i utarbetandet av rapporten *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker*. Han har också deltagit i arbetet med utformningen av entrézonerna till Fulufjällets nationalpark, där även naturum Fulufjället ingår. Jag har även fört samtal med Anna Carleman som är föreståndare för naturum Höga Kusten och anställd på Länsstyrelsen i Västernorrlands län.

Undersökning

Undersökningen är uppdelad i två huvuddelar. Först följer en genomgång av den information som jag har fått fram rörande mina formulerade frågeställningar. Den första delen avslutas av en sammanfattande analys där jag drar mina egna slutsatser utifrån det studerade materialet och hur detta svarar mot arbetets syften. Den andra delen av undersökningen beskriver resultatet av det studerade materialet som hör till arkitekturtävlingen för naturum Höga Kusten. Även denna del avslutas med en sammanfattande analys.

Vilka krav ställer Naturvårdsverket på att den anlagda miljön vid naturum ska öka besökarens intresse för att vistas i naturen?

Rapporten *Riktlinjer* som antogs av Naturvårdsverket i juni 2004 är det dokument som direkt rör naturum och den verksamhet som bedrivs där⁴. Då rapporten *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker*, som namnet antyder inte direkt riktar sig till naturum har jag valt att dela upp informationen utefter den skrivelse den kommer ifrån.

Riktlinjer

Här har jag samlat den information från rapporten *Riktlinjer* som berör den anlagda marken vid naturum samt de riktlinjer som avser hur naturum ska inspirera besökare till vistelse i naturen. Rapporten omfattar 19 sidor exklusive bilagor.

Rapporten belyser att naturumverksamheten ska erbjuda naturvägledning i form av bland annat utställningar och programaktiviteter. Framställningen i naturum vara saklig och objektiv och samtidigt även lustfylld och inspirerande (Naturvårdsverket 2004a, ss. 8-11). Informationen i naturum ska leda besökaren och beskriva vad man kan se, uppleva och göra i området och hur man lämpligen tar sig till dessa platser. Naturvägledning skall även stimulera intresset för natur och naturvård samt tjäna som underlag för olika undervisningssyften (Naturvårdsverket 2004a, s. 8).

⁴ Anders Bergquist, samtal, 2011-05-02

I planeringsarbetet vid anläggandet av nytt naturum är det viktigt att tänka på möjligheterna att i anslutning till verksamheten utveckla attraktiva och tillgängliga målpunkter och naturstigar. Då sådana kvaliteter redan finns ska naturum placeras så att dessa tas till vara. Naturum ska vara utformat på ett sådant sätt att det förstärker platsens eller områdets värden och identitet. Detta gäller inte bara naturumsbyggnaden och tillhörande utställning utan även anslutande mark (Naturvårdsverket 2004a, s.10). Vid mitt samtal med Anders Bergquist är detta något som även han tar upp. Bergquist menar att utemiljön är en viktig del av naturum och att den bör vara utformad på ett sådant sätt att den inspirerar besökaren till att ta sig vidare ut i naturen. Detta betyder att rätt placering av naturum är av stor betydelse då det är svårt att flytta naturen till naturum utan att det blir märkligt.

Naturum avser att visa vägen in i naturen men ska också i sig självt utgöra en attraktion genom sin utformning och sitt innehåll. Naturum ska därför verka föredömligt vad det gäller arkitektur, formgivning och design. Tillgänglighet är en demokratifråga och all verksamhet som bedrivs i naturum ska vara tillgänglig för alla i den mån det är möjligt (Naturvårdsverket 2004a, ss. 10-12). Enligt Anders Bergquist ska verksamheten vara anpassad för människor med syn-, hörsel- och rörelsenedsättning. All information ska också vara tydlig och lättbegriplig.

Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker

Här har jag samlat den information från rapporten *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker* som berör den anlagda marken. Rapporten behandlar också indirekt marken invid naturum då en nationalpark inrymmer också denna verksamhet. Rapporten omfattar 33 sidor exklusive bilagor.

Rapporten tar upp vikten av en väl utformad entré då den kan ge positiva förväntningar och därigenom öka utbytet av hela nationalparksbesöket. Entrén ska präglas av en högklassig arkitektur och vara organiserad så att besökarens väg till naturen regisseras på ett genomtänkt sätt. Här är visuella intryck och ljudupplevelser särskilt viktiga (Naturvårdsverket 2007, s. 22-26).

Exempel på funktioner som ska rymmas inom entrézonen är parkering och informationsskyltning (Naturvårdsverket 2007, s. 22). Parkering ska utformas och lokaliseras så att det visuella intrycket mildras. Parkeringen bör också dimensioneras för olika säsongsbehov och intrycket av en outnyttjad parkeringsyta under lågsäsong bör tas i beaktande. Parkeringsytan bör dessutom vara väl avgränsad från omgivningen. Vägvisande information ges med hjälp av fast skyltning på väg in mot entrén samt inom nationalparksområdet. All information ska göras lättillgänglig för alla och anpassas efter olika besökargrupperns behov. Inom entréområdet bör det också finnas plats för bemannad naturvägledning. Detta kan exempelvis handla om mötesplatser för större grupper utomhus (Naturvårdsverket 2007, ss. 28-30).

Vägen in mot nationalparksentrén bör alltid utnyttjas för att erbjuda besökaren upplevelser. Det skall här finnas möjlighet till utblickar och stopp vid särskilt intressanta platser så som startpunkter för vandringar och utsiktsplatser (Naturvårdsverket 2007, ss. 20-21). Genom att namnge leder och platser får de ett egenvärde och kan i sig själva komma att fungera som målpunkter för ett besök. Det ska finnas sittplatser utomhus och i anslutning till entréområdet och

det bör alltid utredas om det finns möjlighet att ordna med sittplatser i regnskuddade lägen (Naturvårdsverket 2007, ss. 28-30).

Nationalparksentréns läge i landskapet är viktigt och placeringen bör göras så att besökare ges möjlighet att uppleva platsens säregna karaktär vid entrén alternativt på vägen dit (Naturvårdsverket 2007, ss. 20-21). Entrén blir extra viktig på grund av att det är många besökare som av en eller annan anledning bara upplever just entréplatsen och dess närområde (Naturvårdsverket 2007, ss. 10-11). Vikten av rätt val av placering är något som även Mattias Nordström lyfter fram vid vårt möte. Nordström menar att entréns placering tillsammans med hur den är organiserad utgör de två viktigaste riktlinjerna för entréplatsens gestaltning. Nationalparksentrén ska enligt riktlinjerna för entréer till Sveriges nationalparker utformas på ett sådant sätt att nationalparksidentiteten blir tydlig för alla besökare. Entrén ska samtidigt visa och förmedla upplevelser av det som är just den nationalparkens unika karaktär och natur. Det finns ingen motsättning i att uppfylla de krav som ställs på nationalparksentrén och samtidigt visa på det unika med platsen (Naturvårdsverket 2007, s.16). Denna rapport utgör ett underlag för utformningen av entréplatsen och ger ingen specifik lösning på hur den enskilda nationalparksentrén skall utformas i detalj. En sådan utformning måste ske i en normal gestaltungs- och byggprocess där riktlinjerna fungerar som underlag för utformningen av entréplatsen (Naturvårdsverket 2007, s. 32).

För att underlätta arbetet med analys och program har det utarbetats en checklista där huvudtexten från varje riktlinje utgör grunden. Här ges det sedan utrymme att skriva analystexter som beskriver de befintliga förhållandena på platsen för de specifika riktlinjerna. Utifrån en sådan analys kan en motsvarande programtext formuleras för varje riktlinje, som sedan kan ligga till grund för det fortsatta projektet (Naturvårdsverket 2007, ss. 30-32).

Hur specificeras dessa krav för landskapsarkitekter och arkitekter?

Det material som kommer från Naturvårdsverket och fungerar som underlag för arkitekter och landskapsarkitekter vid deras arbete med gestaltning av naturum är rapporten *Riktlinjer*. När naturum är produkten av en arkitekturtävling finns det förutom dessa riktlinjer även ett tävlingsprogram för de deltagande att rätta sig efter⁵. Det finns ingen mall för utförandet av dessa tävlingsprogram utan de är istället individuellt utformade för varje naturumsprojekt och beror av hur naturen på platsen ska beskrivas.

I arbetet med utformningen av naturum finns det alltid med en projektledare. Detta är i de allra flesta fall en representant från den aktuella Länsstyrelsen. Det är projektledarens uppgift att se till att Naturvårdsverkets riktlinjer följs samt att tävlingsprogrammet efterlevs, i de fall gestaltningen av naturum tas fram genom en arkitekturtävling⁶. Under mitt möte med Mattias Nordström nämner han att arbetet kring naturum handlar mycket om de personer som är inblandade. Nordström menar att ett nära samarbete mellan beställare och gestaltare resulterar i stor utsträckning i en bra gestaltning som innefattar de funktioner som verksamheten kräver.

⁵ Ulla Antonsson, samtal, 2011-05-06

⁶ Ulla Antonsson, samtal, 2011-05-02

Ulla Antonsson tycker Naturvårdsverkets riktlinjer är bra. När jag ställer frågan hur hon upplever att kraven på utemiljön beskrivs så säger hon att det är lite sparsmakat. De få krav som finns gäller det mer praktiska och handlar om bland annat antal parkeringsplatser och avstånd till handikapparkering. Antonsson säger vidare att det skulle kunna finnas mer konkreta anvisningar och krav på vilka funktioner som skall inrymmas. Detta samtidigt som man vill undvika det generella. Varje plats är unik och naturum måste ha en individuell utformning för att passa in i sin omgivning menar Antonsson. Detta är också något som Anders Bergquist påpekar vid vårt möte.

Hur arbetar landskapsarkitekter och arkitekter med den anlagda miljön vid naturum?

Ulla Antonsson menar att det är viktigt att tänka på mötet mellan naturum och den omgivande naturen. Utformningen av den anlagda marken kring naturum beror av platsens karaktär och är en platsspecifik gestaltungsfråga. Här vill man undvika det generella och naturumets arkitektur skall vara fast förankrad och passa för platsen. Även då alla platser är unika och naturum, på grund av detta utfärdas på skilda sätt är det viktigt att människor kan känna igen sig när de besöker olika naturumsverksamheter runt om i landet. Detta uppnås genom ett enhetligt formspråk i detaljer som informationsskyltar, trappträcken och sittbänkar. Antonsson beskriver naturum som en "aptitretare" som har i uppgift att fånga besökarens intresse för att upptäcka och lära sig mer. Naturum ska inte verka som ett museum där man plockar in naturen i byggnaden. Antonsson poängterar att hon och hennes kollegor har varit angelägna om att skapa extroverta naturumsbyggnader för att framhäva kontakten mellan utställningen inne och den omkringliggande naturen.

Mattias Nordström talar vid vårt möte om vikten av att, som gestaltare fatta medvetna beslut. Nordström menar att man bör tänka på hur besökaren rör sig på platsen och att det är viktigt att regissera vägen in i naturen, detta för att besökaren ska få en känsla av vad just denna plats har att ge. Nordström jämför denna regissering med hur man arbetar med modern vägarkitektur och hur engelska landskapsparker är uppbyggda för att man som besökare, hela tiden ska ha ett intressant blickfång och lockas att fortsätta och upptäcka mer. Nordström talar om vikten av rätt val av placering i landskapet och att det är viktigt att tänka på hur olika funktioner organiseras i förhållande till varandra. Nordström ser gränsdragningar mellan olika funktioner inom entréplatsen som en central fråga vid gestaltning av densamma. Här är det extra viktigt att tänka på vilket uttryck man vill ge. Idag är det vanligt att alla funktioner ryms inom en och samma yta. En öppen parkering som inte på något sätt anpassats för olika behov vid låg och högsäsong i direkt anslutning till naturumsbyggnad, eller naturvägledning av annat slag, sänker naturupplevelsen och är enligt Nordström ingen bra gestaltning. En bra grundregel vid arbetet med gestaltningen är att utgå från besökarens upplevelse av platsen. Genom att leva sig in i besökarrollen och arbeta utefter det faller de övriga bitarna på plats relativt enkelt menar Nordström.

Sammanfattande analys

Rapporten *Riktlinjer* innehåller inget kapitel eller stycke med direkt fokus på den anlagda miljön vid naturum och hur den bör gestaltas för att inspirera besökare till vistelse i naturen. Ämnet nämns över huvud taget ett ytterst fåtal gånger. Det finns inga specifika krav på vad den anlagda marken ska inrymma för funktioner eller hur de skall gestaltas. Denna iakttagelse kan även intygas av mina informanter Anders Bergquist och Ulla Antonsson.

Rapporten *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker* innehåller vissa konkreta riktlinjer för hur den anlagda marken ska se ut och vilka funktioner den ska ge plats åt. Rapporten omfattar också riktlinjer för hur platser ska utformas för att de ska upplevas på det sätt som beställaren önskar. Jag syftar här till riktlinjer rörande bland annat parkering och sittplatser samt det faktum att leder och platser bör namnges. Det nämns också att vägen in mot entrén skall kunna erbjuda utblickar och stopp vid särskilt intressanta platser. Jag anser att denna rapportskrivning visar att det går att sätta upp generella riktlinjer för miljöer med helt skilda förutsättningar. Som det står omnämnt i rapporten finns det ingen motsättning mellan dessa generella krav och en unik gestaltning av var och en av dessa entréer. Den checklista som har utarbetats tillsammans med rapporten, för att underlätta vid arbetet med analys och program skulle också kunna fungera som en slags kvalitetsindikator och kontroll för beställare. Det blir med hjälp av denna checklista lättare att se om alla riktlinjer har tagits i beaktande samt hur lösningarna stämmer överens med det som efterfrågats.

Mycket av det mina informanter nämner som viktigt att tänka på och utgå ifrån vid gestaltning av naturum är sådant som inte står omnämnt i rapporten *Riktlinjer*. En del av deras kommentarer kan man hitta referenser till i rapporten *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker* men det är mycket som inte grundar sig i några krav eller riktlinjer från beställaren. Jag anser att detta tyder på att det är mycket som beror av gestaltaren och dennes tankar och idéer kring hur naturum bör utformas för att fungera på ett tillfredställande sätt.

Naturum Höga Kusten

Tävlingsuppgiften för gestaltningen av naturum Höga Kusten omfattar att utforma den nya naturumsbyggnaden, alternativt byggnaderna, med tillhörande restaurang. Uppgiften handlar också om att visa en helhetslösning för utomhusmiljön inom tävlingsområdet. Uppgiften skulle genomföras med utgångspunkt i de förutsättningar och riktlinjer som framgår av tävlingsprogrammet samt Naturvårdsverkets rapport *Riktlinjer*. Höga Kusten är sedan år 2000 klassat som världsarv av FN-organet UNESCO. Orsaken till detta är landhöjningen som på platsen är världens högsta (Nordberg 2005, ss. 2-7).

Tävlingsarrangörer var Länsstyrelsen i Västernorrlands län i samarbete med Naturvårdsverket. Tävligen var en inbjuden formgivningstävling där fem arkitektkontor bjöds in för att delta. Däribland White arkitekter AB, med Ulla Antonsson och hennes kollega Mattias Lind som ansvariga, som också vann tävlingen. Tävlingsförslagen bedömdes utefter sina arkitektoniska och estetiska kvaliteter samt attraktionskraft, funktionalitet och beräknade drift- och underhållskostnader. Tävligen genomfördes år 2005 och naturumet invigdes år 2007 (Nordberg 2005, ss. 2-11).

Jag vill här göra en notis om att den slutgiltiga gestaltningen av den anlagda marken vid naturumet delvis fick en annan utformning än den som beskrivs i tävlingsförslaget. Detta på grund av att naturum Höga Kusten ligger i anslutning till Skuleskogens nationalpark och att entréplatsen vid naturumet också utgör en betydande entré till själva nationalparken. År 2007, när naturumet upprättades hade rapporten *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker* precis publicerats och även Skuleskogens entréplatser skulle nu gestaltas utefter dessa riktlinjer. Marken vid naturum Höga Kusten har alltså inte anlagts fullt ut enligt det vinnande tävlingsförslaget och den slutgiltiga utformningen gjordes av andra arkitekter vid ett annat arkitektkontor. Justeringar av naturumsbyggnaden har självklart också gjorts under vidarearbetet efter det att tävlingen avgjorts.

Tävlingsprogrammet

Här har jag samlat den information från tävlingsprogrammet för naturum Höga Kusten som berör den anlagda marken vid naturum samt den information som nämner hur naturum ska inspirera besökare till vistelse i naturen.

Tävlingsprogrammet omfattar 14 sidor exklusive bilagor.

Programskrivningen poängterar att syftet med naturum Höga Kusten är att locka fler människor in i naturen och att göra besökare mer kunniga om vad det är de ser och upplever där. Naturumet ska även stimulera besökare till att aktivt vidga sina upplevelse- och kunskaphorisonter om världsarvet samt för natur- och kulturmiljön i området. Kunskaper, tankar och idéer skall lekas in, upplevas och förstås. Naturum skall på ett estetiskt tilltalande sätt kommunicera och samspela med den naturmiljö som platsen och området erbjuder (Nordberg 2005, ss. 3-5). I anslutning till byggnaden ska det finnas någon form av demonstrationsbord för utställningar och undervisning utomhus. Det skall också finnas möjlighet till att utomhus kunna informera om nationalparken då naturum är stängt (Nordberg 2005, s. 10).

Det vinnande tävlingsförslaget

Här har jag samlat det ur tävlingsförslaget som jag tycker visar hur arkitektteamet har tänkt kring den anlagda miljön och hur den ska utformas alternativt hur naturum skall gestaltas för att inspirera besökare till vidare naturupplevelser. Tävlingsförslaget utgörs av fyra planscher i A1 format, varav två är helt fria från beskrivande text. Jag har här också valt att lägga in kommentarer från Ulla Antonsson där hon berättar mer om arkitektteamets förslag och vad som har påverkat dem och deras val i gestaltungsarbetet.

En del av syftet med naturum Höga Kusten är att visa landhöjningen och detta gör att sambandet mellan hav och berg är väsentligt. I förslaget föreslås en uthuggen gata i skogen som sträcker sig från havsviken och upp mot bergets topp. Detta för att ge besökaren möjlighet att uppleva berget och havet på samma gång. Entrén till naturum placeras längs detta stråk. Från parkeringen har besökaren fri sikt för att uppleva både berget och naturum.

Figur 3. Illustration av det vinnande tävlingsförslaget för naturum Höga Kusten, gestaltat av White Arkitekter AB. Upphovsman: White arkitekter AB.

Ulla Antonsson berättar att valet av byggnadens placering även påverkades av Skuleberget och dess dominans. Detta var något man kände att man varken kunde eller ville konkurrera med. Valet av placering berodde också av att man inte ville att naturum skulle ligga för nära E4:an eller mellan några av de övriga vältrafikerade vägar som sträcker sig genom tävlingsområdet. Ett skogsparti samt Vedån som rinner genom området hjälpte också till att visuellt och ljudmässigt få bort en stor del av bullret och känslan av att befinna sig nära vägen. Detta är något som både står nämnt i tävlingsförslaget och som Antonsson påpekar. Antonsson nämner att den valda placeringen av naturum också gör att byggnaden fungerar som en utsiktsplats. Härifrån kan man se havet och under naturvägledning få reda på att havsnivån en gång har varit ända dit upp där naturum är placerat.

I tävlingsförslaget framhålls det att även omgivningen kring naturum ska erbjuda upplevelser av olika slag. Området genomkorsas av stigar som strålar samman vid naturum och invid ån föreslås en aktivitetspark. I anslutning till entrén till naturum förläggs en samlingsplats. Här placeras också ett demonstrationsbord under ett stort skärmtak. Fikaställen och övernattningsstugor finns i nära anslutning till naturum och även längre in i skogen, detta för att tillfredsställa olika besöksgruppers skilda önskemål. I förslaget föreslås en gångtunnel under E4:an. Detta för att skapa en förbindelse längs med ån och ner till havet, där det ges förslag på fler boendemöjligheter och aktiviteter.

I naturumsbyggnaden finns det möjlighet att via en trappa fortsätta genom naturum och vidare ut i naturen. Det finns här möjlighet att komma upp på byggnadens tak eller fortsätta upp mot bergets topp. Enligt förslaget kopplas det till restaurangen en stor terrass för att annonsera en levande byggnad ut mot infarten.

Sammanfattande analys

Programskrivningen innehåller inga specifika krav eller förslag på hur den anlagda marken ska utformas. Det som står skrivet om utemiljön anser jag vara mer önsknings- och visioner som är fria att tolka för gestaltaren.

Det finns ett funktionskrav på ett demonstrationsbord för utställningar och undervisning utomhus. Det nämns också att det skall finnas möjlighet att informera om nationalparken ute då naturum är stängt. I denna formulering sätts naturum synonymt med naturumsbyggnaden och naturvägledning utomhus räknas inte in som en del av naturumsverksamheten. Detta motsäger sig den beskrivning av naturum som erhålls i rapporten *Riktlinjer*. I rapporten går det att utläsa, att naturum består av en eller flera byggnader med verksamhet både inom- och utomhus (Naturvårdsverket 2004a, s. 5). Kravet om plats för demonstrationsbord har tagits i beaktande och uppfyllts.

Tävlingsförslaget innefattar beskrivningar över hur naturumsbyggnaden och den omgivande anlagda marken ska utformas för att leva upp till naturums syfte att leda besökare vidare ut i naturen. Många av dessa lösningar bygger på ett samspel mellan naturumsbyggnaden, dess placering samt utformningen av den anlagda miljön. Jag syftar här bland annat på naturums funktion som utsiktsplats i detta förslag. Om man skulle välja att inte göra som föreslaget, en uthuggen gata i skogen, skulle kopplingen mellan naturum, berg och hav inte visuellt synas. Jag syftar också till parkeringens placering i förhållande till naturumsbyggnaden och Skuleberget, samt den terrass som är planerad invid restaurangen som även den kan ses från infarten. Detta anser jag belyser vikten av att naturumsverksamheten utformas som en helhet där alla komponenter, så som byggnader, anlagd mark, utställningar etcetera fungerar tillsammans.

Diskussion

Syftet med detta arbete är att få inblick i samt beskriva och diskutera om hur den anlagda miljön vid naturum gestaltas. Den information som jag har fått fram genom mina valda metoder antyder att det inte finns några specifika krav gällande utemiljön. Det man kan utläsa om ämnet ur Naturvårdsverkets rapport *Riktlinjer* tolkar jag som önsknings- snarare än riktlinjer. Det finns en förhoppning och en vision kring hur det ska komma att bli men det saknas riktlinjer för hur arbetet ska gå till och vilka funktioner som ska finnas med för att uppnå önskvärt resultat. De tävlingsprogram som fungerar som ytterligare underlag vid gestaltning av naturum då utformningen avgörs via en arkitekturtävling, utfärdas oberoende av varandra, men samtliga med rapporten *Riktlinjer* som underlag. Tävlingsprogrammet för naturum Höga Kusten, som alltså är speciellt utformat för just denna tävling och plats, innehåller nästintill inte några krav över hur den anlagda miljön skall utformas. I detta tävlingsprogram nämns naturum synonymt med naturumsbyggnaden och detta trots att det i rapporten *Riktlinjer* går att utläsa att naturum innefattar naturvägledning såväl inne som ute. Jag anser att detta ytterligare pekar på att det finns en skev fokusfördelning mellan naturumsbyggnad och anlagd miljö.

Detta arbete syftar även till att undersöka om den anlagda miljön vid naturum används för att ytterligare inspirera besökare till att vistas i och lära sig mer om naturen. Bristen på krav och riktlinjer gällande utemiljön antyder att så inte är fallet. Avsaknaden av specifika krav gör också att dess gestaltning och funktion beror mycket av upphovsmännen av naturum. Den anlagda miljön tar upp ett ytterst litet utrymme i de rapporter som verkar som underlag för arkitekter och landskapsarkitekter. Jag anser att risken här är stor att man som läsare av dessa rapporter tolkar in att utemiljön, på grund av detta, är mindre viktig och lägre prioriterad. Detta ökar också i sin tur sannolikheten för att utemiljön missgynnas och glöms bort även i gestaltningen. Ett ökat fokus på den anlagda marken och mer specifika krav på naturvägledning utomhus tror jag skulle ge naturumsverksamheten en annan inriktning där naturen skulle få en mer framträdande roll. Ett attraktivt utbud av aktiviteter utomhus skulle också kunna vara en lösning på det problem som nämns i inledningen av denna uppsats. Problemet rör det att naturumspersonal ofta får erfara att besökare fastnar inne i naturumsbyggnaden för att aldrig ta sig ut och uppleva den natur som naturum är där för att berätta om. Utomhusutställningar och andra aktiviteter i fält bör inte bara ses som ett substitut till naturumsbyggnaden med tillhörande utställning när denna är stängd, utan bör ingå som en självklar del av verksamheten.

Möjliga förklaringar till avsaknaden av riktlinjer och krav

Avsaknaden av krav och riktlinjer för den anlagda miljön, i det material som direkt riktar sig till naturum kan bero av att det är komplext att generalisera när det handlar om gestaltning i miljöer med skilda uttryck och förutsättningar. Det kan också bero av att det har funnits en rädsla för att naturen och det unika som varje plats har att ge kan gå förlorat om alla platser behandlas på liknande sätt. Jag skriver ”har funnits” då jag anser att rapporten *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker* med vissa konkreta krav och riktlinjer visar att denna oro inte finns för dessa anläggningar och rimligtvis inte heller borde finnas för naturumsverksamheten. Även då dessa riktlinjer är övergripande och inte alltid så specifika så tyder de på att det går att kombinera generella krav med en för varje plats unik gestaltning.

En annan anledning till bristen på konkreta krav kan vara att beställaren känner tillit till de arkitekter och landskapsarkitekter som arbetar med gestaltningen av naturum. Arkitekturtävlingen rörande naturum Höga Kusten var som tidigare nämnts en inbjuden tävling där Naturvårdsverket bestämde vilka arkitektkontor som fick delta. Som nämns i presentationen av Ulla Antonsson har hon varit med och utarbetat gestaltningen till fyra naturum, vilket indikerar att beställaren tycker att hon och hennes team kommer med bra gestaltungsförslag. Om tilltro till upphovsmännen är en verklig anledning kvarstår emellertid det faktum att avsaknaden av generella riktlinjer och krav försämrar förutsättningarna för en sammanhållen naturumsverksamhet. En verksamhet där alla naturumsanläggningar inrymmer vissa kvaliteter och funktioner som gör att människor kan känna igen sig och vet att det är till just ett naturum de har kommit. Ett annat problem som också verkar mot en mer sammanhållen organisation är att det ställs olika krav på gestaltningen av den anlagda miljön vid naturum beroende på var verksamheten är lokaliserad. Detta på grund av att rapporten *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker* verkar som underlag

för gestaltningen av den anlagda miljön enbart när naturum är en del av entrézonerna till en nationalpark. Kraven på gestaltningen av naturumsverksamheten beror också av hur arbetsprocessen har gått till. Då gestaltningen är ett resultat av en arkitekturtävling ställs det ytterligare krav genom tävlingsprogram. Även dessa krav är i sin tur individuellt utformade för varje naturumsprojekt.

Metoddiskussion och vidare studier

Arbetets valda metoder har gett mig ett resultat att analysera och diskutera. Detta samtidigt som undersökningen är begränsad och den ger ingen generell information om hur utemiljön vid naturum gestaltas i allmänhet. Detta på grund av att jag endast har varit i kontakt med ett fåtal personer och bara har utfört en närmare studie av ett naturum. Studierna av naturum Höga Kusten har också begränsats till att endast belysa tävlingsprogram och motsvarande vinnande gestaltungs-förslag. Som Mattias Nordström påpekar vid vårt möte handlar arbetet kring gestaltningen av naturum mycket om de personer som är inblandade i arbetet. Nära samarbete mellan olika yrkesgrupper under gestaltungsprocessen resulterar säkert många gånger i att de brister som jag anser finns i det skrivna underlaget avhjälpas. Detta är något som jag inte har tagit med i min undersökning men som skulle vara intressant att studera närmare. Det tävlingsprogram som verkade som underlag vid arkitekturtävlingen för naturum Höga Kusten är, som tidigare nämnts, speciellt utformat för just denna tävling. Exemplet säger alltså inget generellt om hur program för den här sortens tävlingar är utformade. Det hade varit intressant att tittat på fler naturum som tillkommit genom tävlingar och jämfört tävlingsprogram och -förslag från flera olika projekt för att på så sätt se om avsaknaden av krav gällande den anlagda miljön är något återkommande.

Det skulle också vara intressant att göra undersökningar bland besökare för att se hur de upplever att utemiljön vid naturum inspirerar till vidare vistelse i naturen. En sådan undersökning skulle också kunna syfta till att ta reda på om det är någon speciell funktion eller pedagogik man har använt sig av som verkar mer inspirerande än andra. Resultatet av ett sådant arbete skulle kunna ligga till grund för en del av ett utvecklingsarbete för verksamheten.

Källförteckning

Skrivet material

- Hultman, Sven G. (red.) (2005). *Visa vägen till naturen*. Stockholm: Naturvårdsverket
Tillgänglig: <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-5437-6.pdf> [2011-05-30]
- Nordberg, T. (2005). *Upplevelsemuseum - Naturum Höga Kusten: Program för inbjuden arkitektävling 2005*. Opublicerat manuskript.
Tillgänglig: Arkivet, Länsstyrelsen Västernorrlands län [2011-05-13]
- Naturvårdsverket (2004). *Naturum i Sverige: nationella riktlinjer*. Stockholm: Naturvårdsverket
Tillgänglig: <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-5376-0.pdf> [2011-05-30]
- Naturvårdsverket (2004). *Värna, vårda, visa: ett program för bättre förvaltning och nyttjande av naturskyddade områden 2005-2015*. 3., rev. uppl. Stockholm: Naturvårdsverket
Tillgänglig: <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-5410-4.pdf> [2011-05-30]
- Naturvårdsverket (2007). *Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker*. Stockholm: Naturvårdsverket
Tillgänglig: <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-5633-6.pdf> [2011-05-30]
- White arkitekter AB (2005). *Upplevelsemuseum – Naturum Höga Kusten Tävlingsförslaget, Is&berg*.
Tillgänglig: <http://www.arkitekt.se/s16995> [2011-05-30]

Bildmaterial

- Figur 1. Upphovsman: Martha Wägéus
Tillgänglig: http://www3.lansstyrelsen.se/_jonkoping/projektwebbar/store_mosse/naturum_store_mosse/naturum_byggnaden.htm [2011-06-03]
- Figur 2. Upphovsman: Karin Magntorn
Tillgänglig: <http://www.vattenriket.kristianstad.se/naturum/bildgalleri.php> [2011-06-03]
- Figur 3. Upphovsman: White arkitekter AB
Tillgänglig: <http://www.arkitekt.se/s17001/f2091> [2011-06-03]